

Financira
Evropska unija

»Financira Evropska unija. Za izražena stališča in mnenja odgovarja samo avtor (ali avtorji) in ne odražajo nujno stališč Evropske unije ali Evropske izvajalske agencije za raziskave. Niti Evropska unija niti Evropska izvajalska agencija za raziskave ne moreta biti odgovorna zanje.«

FAKE NEWS IN THE DIGITAL AGE: THE ROLE OF SCIENCE AND MEDIA LITERACY IN IDENTIFYING TRUTH

LAŽNE NOVICE V DIGITALNI DOBI: VLOGA ZNANOSTI IN MEDIJSKE PISMENOSTI PRI PREPOZNAVANJU RESNICE

BRANKO LOBNIKAR, NEJC KOTNIK, BRIGITA KRSNIK HORVAT

UNIVERZA V MARIBORU

Ta prispevek je bil ustvarjen v okviru projekta LAŽNE NOVICE IN TEORIJE ZAROTE? OPOLNOMOČIMO (SE ZA) ZNANOST! (akronim: oooZnanost!), ID sporazuma o dodelitvi sredstev:101162611, v okviru razpisa HORIZON-MSCA-2023-CITIZENS-01-01 - Evropska noč raziskovalcev in raziskovalci v šolah 2024-2025.

Lažne novice kot nova realnost

- V sodobni digitalni dobi, ki jo pogosto opredeljujemo kot **obdobje post-resnice**, imajo informacije, zasnovane na čustvih, prepričanjih in osebnih željah, prednost pred objektivnimi dejstvi.
- Termin »post-resnica«, ki ga je Oxfordski slovar leta 2016 razglasil za besedo leta, učinkovito zajema **vse večji vpliv lažnih novic, teorij zarote in mnenjsko naravnanih narativov pri oblikovanju zaznavanja realnosti**.
- Te vsebine pogosto ustvarjajo podobo sveta, ki bistveno odstopa od dejanskega stanja oziroma preverljivih dejstev.
- Čeprav pojav lažnih novic ni novost, sta digitalizacija ter razmah interneta in družbenih omrežij občutno okrepila njihovo razširjenost in vpliv.

Izraz za "razumnega človeka" v latinščini bi bil "**homo rationalis**" ali "**homo sapiens**" (čeprav "Homo sapiens" bolj splošno pomeni "modri človek", kot ime za človeško vrsto). Če želiš posebej poudariti razumnost, je bolj primeren "**vir rationalis**" (vir = mož, moški, človek).

Torej:

• **Homo rationalis** = razumen človek

• **Vir rationalis** = razumen mož/človek

• **Homo sapiens** = modri/modro misleči človek

Lahko pa uporabiš tudi pridevnik **prudens** (preudaren, moder), npr. **vir prudens**.

Namen lažnih novic

Lažne novice so informacijska vsebina, ki je **narejena z namenom posnemanja verodostojnih novic**, vendar ne sledi profesionalnim in uredniškim standardom preverjanja resničnosti. Gre za informacije, ki pogosto temeljijo na čustvih, prepričanjih in željah, ter pogosto preglasijo objektivna dejstva – značilno za t. i. **dobo post-resnice (post-truth)**.

Glavni mehanizmi širjenja lažnih novic so povezani z delovanjem družbenih omrežij, ki s pomočjo algoritmov omogočajo hitro širjenje takšnih vsebin. Posebej učinkovite so zaradi človeških kognitivnih pristranskosti – kot sta potrditvena pristranskost in želja po senzacionalizmu – ter čustvenih sprožilcev.

Študije opozarjajo na negativne učinke: **zmanjšano zaupanje v znanost, polarizacijo družbe, vpliv na zdravje in politične razkole**. Lažne novice pogosto izvirajo iz finančnih, ideoloških ali senzacionalističnih motivov, širijo pa jih tako politični akterji kot posamezniki, pri čemer imajo največji vpliv t. i. »težki uporabniki« interneta.

Pojavne oblike lažnih novic

Christian (2020) navaja tri osnovne **pojavne oblike lažnih novic**, ki se med seboj razlikujejo glede na namen in način širjenja:

1. **Nenamerno napačne informacije (misinformation)**, ki se širijo brez preverjanja dejstev. Gre za neresnične ali netočne podatke, katerih namen ni nujno škodljiv, pogosto gre za rezultat nepoznavanja ali površnosti.
2. **Namenoma ustvarjene lažne informacije (disinformation)**, katerih cilj je zavajanje, škodovanje ali manipulacija javnosti. Disinformacija je zavestno orodje, pogosto v politične ali finančne namene.
3. **Resnične informacije, ki so predstavljene z namenom škodovanja (malinformation)**, npr. deljenje zasebnih podatkov brez konteksta ali v napačnem trenutku.

Študija ERN 2024

- Študija projekta **oooZnanost! 2024**, izvedena v okviru pobude **Evropska noč raziskovalcev** in **Raziskovalci v šolah** pod okriljem programa **MSCA & Citizens**, je bila namenjena oceni sposobnosti posameznikov pri razlikovanju med lažnimi novicami in dejanskimi informacijami ter pregledu njihovih medijskih navad.
- V raziskavo so bile vključene raznolike skupine: splošna javnost, izobraževalci, dijaki srednjih šol ter obiskovalci dogodkov Evropske noči raziskovalcev v različnih slovenskih mestih.
- **Namen projekta in tudi študije je bil analizirati vlogo znanosti in raziskovanja pri soočanju z dezinformacijami v digitalni družbi.**
- S posebnim poudarkom na razvoju kritičnega mišljenja in znanstvene pismenosti je študija iskala odgovore na vprašanje, **kako lahko znanstvena radovednost in raziskovalni pristop prispevata k omejevanju širjenja lažnih novic ter posameznikom – še posebej mladim – omogočita pridobitev veščin, potrebnih za prepoznavanje verodostojnih informacij.**
- Končni cilj je krepitev skupnosti, ki temelji na dejstvih in je odporna na vpliv napačnih informacij.

Opis vprašalnika

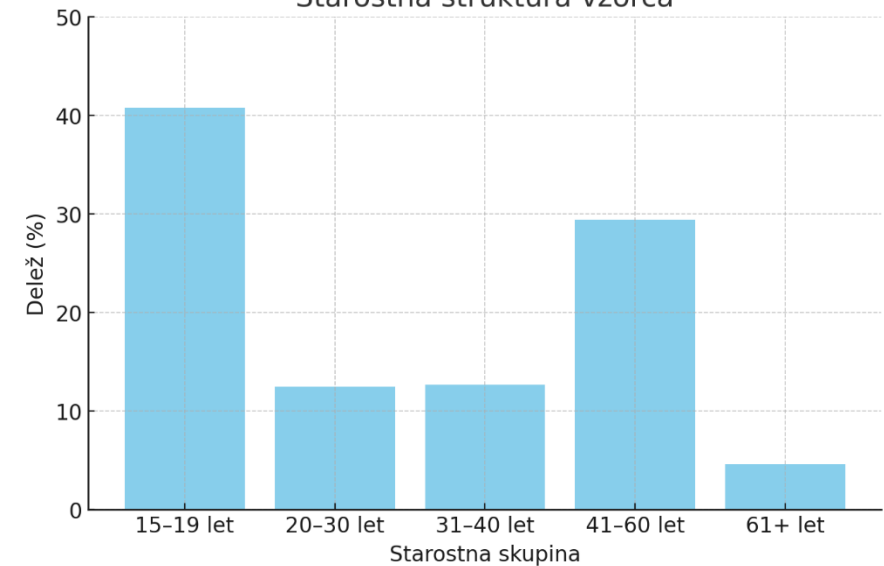
Vprašalnik je vseboval **lestvico petih trditev**, povezanih z lažnimi novicami in teorijami zarote. Udeleženci so odgovarjali na podlagi **petstopenjske Likertove lestvice**, pri čemer je vrednost 1 pomenila »povsem se ne strinjam«, vrednost 5 pa »povsem se strinjam«. Zanesljivost lestvice, izmerjena s **Cronbachovim alfa koeficientom**, je znašala **0,756**, kar kaže na dobro notranjo konsistentnost.

Faktorska analiza je pokazala, da vse postavke prispevajo k enemu skupnemu dejavniku. Na podlagi vsebine postavk lahko sklepamo, da lestvica meri **samopresojo posameznikove sposobnosti prepoznavanja lažnih novic**, zaznavanje njihovega pomena ter odnos do problematike lažnih informacij. Vse trditve se nanašajo na prepoznavanje, razumevanje in soočanje s problemom lažnih novic in dezinformacij.

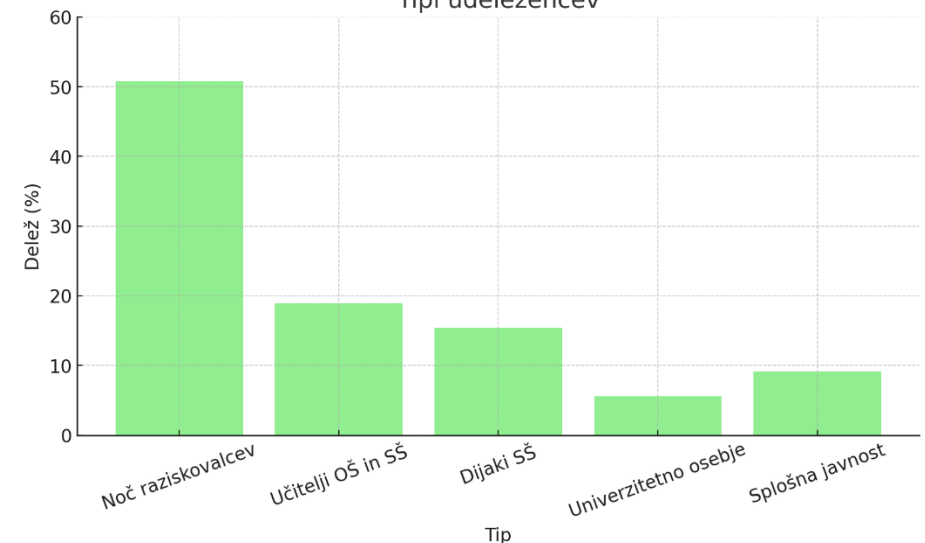
Opis vzorca

- V raziskavi je sodelovalo **921 udeležencev**
- 68,0 % žensk, 29,8 % moških, 2,2 % "raje ne odgovorim".
- Starost udeležencev je bila med 15 in 89 let, povprečna starost pa 32,18 let.
- **Tip udeležencev:**
 - 50,8 % udeležencev Evropske noči raziskovalcev,
 - 18,9 % učiteljev osnovnih in srednjih šol,
 - 15,4 % dijakov srednjih šol,
 - 5,6 % zaposlenih na univerzi,
 - 9,2 % splošne javnosti.

Starostna struktura vzorca

Tipi udeležencev

Samopresoja kompetenc in ozaveščenosti glede problema lažnih novic

	N		M	S.D.	Se ne strinjam (1+2)	niti/niti 3	Se strinjam (3+4)	Ne vem
	veljavni	manjka						
Verjamem, da lahko prepoznam novice ali informacije, ki popačijo resničnost ali so celo lažne.	841	80	3,70	,96	9,0 %	25,2 %	58,9 %	6,9 %
Verjamem, da imam dovolj znanja in spretnosti za razlikovanje verodostojnih novic od lažnih.	874	47	3,80	,95	9,4 %	21,3 %	65,7 %	3,6 %
Verjamem, da so novice ali informacije, ki popačijo resničnost ali so lažne, problem v Sloveniji .	829	92	3,86	,97	8,0 %	21,3 %	62,4 %	8,3 %
Verjamem, da so novice ali informacije, ki popačijo resničnost ali so lažne, problem za demokracijo .	834	87	4,16	,97	6,0 %	13,5 %	73,5 %	7,0 %
Verjamem, da bi mi jasno predstavljeni znanstveni rezultati osebno pomagali razlikovati med lažnimi novicami in preverjenimi dejstvi.	835	86	3,96	1,01	7,2 %	20,2 %	65,7 %	6,9 %

Glavne ugotovitve

Večina udeležencev prepozna lažne novice kot resen problem, še posebej v kontekstu demokracije.

Respondenti dokaj visoko ocenjujejo lastne sposobnosti prepoznavanja in razlikovanja verodostojnih informacij.

Pomembna vloga je pripisana tudi jasni in dostopni komunikaciji znanstvenih rezultatov, ki naj bi pripomogla k boljši orientaciji v poplavi informacij.

Glavne ugotovitve

2024 – 2025

EVROPSKA NOČ RAZISKOVALCEV

Ugotovili smo, da sta višja stopnja izobrazbe in višja starost statistično značilno povezana z zaznavo lažnih novic kot družbenega problema.

Bolj izobraženi posamezniki izkazujejo večje zaupanje v svojo sposobnost prepoznavanja lažnih novic ter jih hkrati pogosteje dojemajo kot resno grožnjo tako za Slovenijo kot za demokratične procese.

Bolj izobraženi pogosteje pripisujejo poseben pomen jasni in dostopni komunikaciji znanstvenih spoznanj, ki jo prepoznavajo kot ključno orodje za razlikovanje med preverjenimi informacijami in lažnimi novicami.

Podobno starejši anketiranci pogosteje zaznavajo lažne novice kot družbeni problem, pri čemer posebej izpostavljajo njihov vpliv na delovanje demokracije.

Izobraževanje in kompetence za prepoznavo lažnih novic

Učitelji (osnovna šola, srednja šola, univerza)				Dijaki				t-test Cohen's d
	M	S.D.	Se strinjam (3+4)		M	S.D.	Se strinjam (3+4)	
Verjamem, da imam dovolj znanja in veščin za učinkovito komuniciranje znanstvenih ugotovitev, kar bi pomagalo pri razlikovanju med lažnimi novicami in preverjenimi dejstvi. (n=217)	3,54	,84	58,1%	Verjamem, da imajo moji profesorji dovolj znanja in veščin za učinkovito komuniciranje znanstvenih ugotovitev, kar nam pomaga razlikovati med lažnimi novicami in preverjenimi dejstvi. (n=138)	3,71	,94	68,1%	t=-1,86 p=,064 d= -,20
Pri svojem delu z učenci, dijaki ali študenti posebej poudarjam znanja in veščine , ki bi jim pomagale razlikovati med lažnimi novicami in preverjenimi dejstvi. (n=215)	3,74	,92	68,4%	Moji profesorji pri predavanjih posebej poudarjajo znanja in veščine , ki bi nam pomagale razlikovati med lažnimi novicami in preverjenimi dejstvi. (n=137)	3,27	1,03	40,9%	t=4,33 p=,001 d=0,49

Izobraževanje in kompetence za prepoznavo lažnih novic

■ Sposobnost učinkovitega komuniciranja znanstvenih ugotovitev

- t-test ni pokazal statistično pomembne razlike, velikost učinka nakazuje majhen negativen učinek – dijaki svoje profesorje ocenjujejo nekoliko bolje kot učitelji sami sebe

■ Poudarjanje (pomena) znanj in veščin za razlikovanje lažnih novic

- t-test kaže statistično pomembno razliko, velikost učinka ($d=0,486$) kaže na zmeren pozitiven učinek – učitelji menijo, da to poudarjajo bolj, kot to zaznavajo dijaki.

■ Obstaja razkorak med zaznavanjem učiteljev in dijakov – dijaki ocenjujejo sposobnosti profesorjev za komuniciranje na znanstveni metodi utemeljenih ugotovitev pozitivno, **vendar zaznavajo manj (premalo?) poudarka na znanjih za razlikovanje lažnih novic.**

Glavne ugotovitve

2024 – 2025

EVROPSKA NOČ RAZISKOVALCEV

- a) **Visoka ozaveščenost o lažnih novicah:** Večina anketirancev verjame, da zna prepoznati lažne novice in ločiti preverjene informacije od dezinformacij. Kljub temu pa nevtralni odgovori kažejo na negotovost pri nekaterih posameznikih, kar poudarja potrebo po ciljanih izobraževalnih ukrepih.
- b) **Lažne novice kot družbeni problem:**
 - 62,4 % vprašanih vidi lažne novice kot problem v Sloveniji.
 - 73,5 % jih prepoznava širšo grožnjo demokraciji.
- c) **Vloga znanstvene komunikacije:** Jasno in dostopno komuniciranje znanstvenih ugotovitev je ključno za razlikovanje lažnih novic od preverjenih informacij.

Glavne ugotovitve

2024 – 2025

EVROPSKA NOČ RAZISKOVALCEV

d) Demografske razlike:

- Višja izobrazba je povezana z večjo samozavestjo pri prepoznavanju lažnih novic ter večjim zavedanjem o njihovem družbenem vplivu.
- Starejši posamezniki lažne novice pogosteje dojemajo kot resno grožnjo demokraciji.
- Ženske dajejo večji poudarek jasni znanstveni komunikaciji kot moški.

e) Razkorak med učitelji in dijaki:

Dijaki ocenjujejo sposobnosti svojih profesorjev za komuniciranje znanstvenih ugotovitev ugodneje kot učitelji sami sebe, vendar zaznavajo premalo poudarka na poučevanju veščin za prepoznavanje lažnih novic. To kaže na potrebo po učinkovitejšem vključevanju medijske pismenosti v pedagoški proces.

Ključna priporočila

- a) **Krepitev medijske pismenosti** in kritičnega mišljenja pri vseh starostnih in izobrazbenih skupinah.
- b) **Izboljšanje znanstvene komunikacije**, da postane bolj jasna in dostopna širši javnosti.
- c) **Tesnejše sodelovanje izobraževalnih institucij, oblikovalcev politik in medijev** pri razvoju programov za boj proti lažnim novicam.
- d) **Poudarek na vključevanju medijske pismenosti v formalno izobraževanje** ter spodbujanje dogodkov, kot je Evropska noč raziskovalcev in raziskovalci v šolah, ki krepijo zaupanje v znanost.

Hvala

■ E-naslov: branko.lobnikar@um.si

